

ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ

Відновне правосуддя зародилося в середині 70-х років ХХ ст. як рух за зміну підходів до злочину й покарання. У його підґрунті лежить підхід до злочинності, орієнтований на вирішення наслідків злочину самими сторонами й суспільством у цілому.

За сучасних умов, коли в багатьох країнах проводяться реформи по демократизації суспільних інститутів, усе більшого значення набувають нові посередницькі форми вирішення конфліктів, що гарантують й розширюють соціально-економічні, політичні й особисті права та свободи громадян.

Зазначеній проблемі присвятили свої наукові праці західні, російські й українські вчені [Див.: 2; 4-6; 8; 10].

Посередництво одержало законодавчий статус у багатьох країнах світу. У таких державах, як США, Австралія й Аргентина, воно є частиною судового провадження, і деякі категорії справ не розглядаються в суді без проходження цієї процедури. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод передбачає прийняття справ до судового розгляду тільки після безрезультатності спроб розв'язати конфлікт альтернативними способами. Зобов'язання про посередництво містяться в Угоді про партнерство і співробітництво між Європейським Союзом і Україною (статті 89, 96 і 97), що проголошує пріоритетність посередництва у врегулюванні всіх спірних питань.

У даний час відновне правосуддя розглядається як рух за справедливість, що доповнює офіційну форму правосуддя, втягує самі сторони і громадськість у вирішення наслідків злочину, сприяючи соціальній реінтеграції злочинця і зменшуючи кількість кримінальних покарань.

Поняття “відновне правосуддя” походить від англійського словосполучення “restorative justice”, що правильніше визначати не як конкретний метод чи техніка, а як підхід до питань злочину і покарання. Як відзначає Т. Маршалл, “відновне правосуддя – це процес, за допомогою якого сторони, втягнуті в злочин, спільно

вирішують, як поведистися з його наслідками і які висновки необхідно зробити на майбутнє” [1, с. 6].

Віднове правосуддя покликане не скасувати офіційне правосуддя, а надати йому за рахунок використання відповідного способу вирішення кримінальних ситуацій відновлювального характеру. Зазвичай програми відновного правосуддя реалізуються за рахунок партнерства громадськості і правосуддя, у рамках якого розроблюється порядок проходження учасниками програми примирення й визначається юридичне значення її результатів.

Існує декілька моделей (форм) відновного правосуддя. Наведемо найпоширеніші з них:

- програми примирення потерпілих і правопорушників (відомі також під назвами “медіація” або “посередництво”, а також “примирення жертв і правопорушників”, “конференції жертв і правопорушників”);

- кола правосуддя – це програми, засновані на традиціях північноамериканських індіанців, що провадяться переважно в Канаді (рішення приймається в результаті обговорення й досягнення консенсусу серед широкого кола учасників);

- сімейні конференції, батьківщина яких – Нова Зеландія, де вони узаконені й базуються на традиціях корінного населення – маорі, які вважали західну модель правосуддя варварством. На їх думку, остаточне рішення фактично нав'язувалося державою, а не приймалося в результаті переговорів за участю родини чи громадськості. У 1989 р. у Новій Зеландії було прийнято закон “Про дітей, молодь та їхні родини”, відповідно до якого кримінальні справи, порушені стосовно неповнолітніх, передаються поліцією для вирішення на сімейні конференції. Слухання справи в суді замінюється зустріччю правопорушника й жертви, організованою представником системи соціального забезпечення за участю родин сторін, родичів, авторитетних серед громадськості людей, друзів, учителів та ін., під час якої всі присутні мають право висловити своє ставлення до події, дослідити факти і знайти рішення проблеми, зокрема, відшкодувати збиток. І що головне – рішення повинно бути прийнято одногосно [3, с. 155]. Сімейні конференції функціонують настільки успішно, що 80 % кримінальних справ у Новій Зеландії припиняються саме за їх результатами.

На сьогодні віднове правосуддя успішно функціонує в різних формах у таких регіонах світу, як Європа, Північна Америка, Австралія, Нова Зеландія і Південна Африка, причому в більшості країн воно не тільки впроваджено як пілотні програми, а й закріплено на рівні національного законодавства. Що ж дає суспільству й державі

впровадження відновного правосуддя? Його переваги полягають у тому, що воно: а) дозволяє вирішувати конфлікти за рахунок активного залучення конфліктуючих сторін; б) сприяє задоволенню обох конфліктуючих сторін; в) трансформує боротьбу між людьми в спільну діяльність за вирішенням їхнього конфлікту несуперницьким способом; г) зміцнює традиції миротворчості і співпереживання; д) сприяє вихованню суспільства й закріпленню в ньому гуманістичних цінностей; е) забезпечує якнайшвидше відшкодування морального й матеріального збитку, заподіяного конфліктною ситуацією; є) частково звільняє правоохоронні й судові органи від перевантаженості малозначними справами і надає можливості зосередитися на справах більш тяжких; ж) заощаджує бюджет держави і час правоохоронних і судових органів.

Сучасна система правосуддя – дотримання прав людини і встановлення влади закону, які є фундаментальними принципами. Сучасне кримінальне правосуддя зосереджується на покаранні та протистоянні, відповідальності однієї сторони перед іншою. Поза увагою воно залишає потерпілих, їх переживання, переживання самого злочинця. Карний підхід до правосуддя часто передбачає, що його здійснення й ресоціалізація правопорушника, в принципі, несумісні.

У кримінальному правосудді, де захищається в першу чергу публічний інтерес, можливість реалізації відновного правосуддя дуже проблематична. Однак відновна юстиція знаходить усе більше прихильників і, як уже зазначалося, діє в різних країнах світу як альтернативна або додаткова форма реагування на кримінальні злочини.

Альтернативний підхід до правосуддя засновується на універсальних принципах. Його основна мета – відновлювати, наголошувати на виникаючих потребах і зобов'язаннях. У центрі уваги – потреби і права потерпілих. Правопорушників заохочують до осмислення того, якої шкоди вони завдали, їх спонукають взяти відповідальність за неї. Відновлюючим правосуддям передбачено сприяння ресоціалізації як окремого індивіда, так і цілої спільноти.

Відповідно до Рамкового рішення Ради Європейського Союзу “Про становище жертв у кримінальному судочинстві” від 15 березня 2001 р. медіація в кримінальних справах – це процес пошуку до або під час кримінального процесу взаємоприйняттого рішення між потерпілим та правопорушником за посередництвом компетентної особи – медіатора.

Рекомендація № R(99) 19, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 15 вересня 1999 р., закликала держави – члени Ради Європи (якою є й Україна) сприяти розвитку

і проведенню програм посередництва між потерпілим і правопорушником як загальнодоступних послуг. Крім цього, згідно зі згаданим Рамковим рішенням Ради ЄС всі країни Європейського Союзу в обов'язковому порядку повинні прийняти до 22 березня 2006 р. закони, які забезпечували б проведення посередництва в кримінальних справах.

На сучасному етапі кримінального судочинства в Україні можна вести мову про необхідність упровадження відновного правосуддя, оскільки:

- результатом медіації (посередництва) є позитивні наслідки як для потерпілого, так і для правопорушника (вона дозволяє (а) зняти емоційну напругу, (б) розв'язати конфлікт за рахунок активного залучення сторін; (в) надає можливості сторонам впливати на рішення, що виносяться по справі, (г) сприяє задоволенню інтересів обох сторін, (д) безпосередньо впливає на вирішення проблеми відшкодування шкоди та ін.);

- посередництво надає певні переваги і для суддів (заощаджує робочий час, частково звільняє від справ невеликої тяжкості й дає можливість зосередитися на більш серйозних справах, зменшує кількість апеляційних і касаційних скарг на вироки, звільняє від роботи з емоціями й дозволяє сконцентруватися на розгляді справи);

- медіація могла б стати конкретним механізмом реалізації права сторін на примирення. Вона може сприяти наближенню українського судочинства до європейських стандартів демократії, зокрема, йдеться про гуманізацію процесу правосуддя.

Основні принципи посередництва у вирішенні конфліктів полягають у: (а) добровільності участі сторін, (б) нейтральності медіатора й (в) конфіденційності процесу. Ці принципи мають універсальний характер, але існує низка специфічних властивостей, притаманних посередництву у вирішенні кримінальних конфліктів. Наприклад, примирення по кримінальних справах відбувається лише в тому випадку, якщо правопорушник визнає свою провину і готовий відшкодувати заподіяний збиток. Однак треба мати на увазі, що згода на участь у медіації не слід ототожнювати з визнанням провини в юридичному сенсі. На це звернено увагу в п. 14 вищезгаданої Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи: а) достатньо того, що обвинувачений приймає на себе певну відповідальність за те, що відбулося; б) більше того, участь у посередництві не повинно згодом повернутися проти обвинуваченого, якщо справа до закінчення зустрічі знову буде передано органам кримінального правосуддя; в) згода обвинуваченого з викладеними обставинами злочину чи навіть

визнання вини в перебігу процедури медіації не повинні бути використані як докази по даній справі під час наступного судового розгляду.

Інша особливість полягає в поєднанні нейтральності медіатора з нерівністю сторін, тобто, залишаючись безстороннім, він не повинен забувати про те, що вчинено злочин, відповідальним за який є правопорушник, але, виходячи з принципу презумпції невинності, медіатор не повинен мати позицію з питання винності.

Ведучи мову про проблеми, що заважають упровадженню медіації, слід насамперед акцентувати увагу на необхідності її нормативного врегулювання, оскільки тільки законодавство в змозі сприяти розширенню сфери застосування посередництва, тому що наявність обов'язкової норми узаконить цю процедуру. Крім того, легалізація медіації стане правовим підґрунтям для здійснення виплат і компенсацій за досягнутою реституційною угодою. Безсистемність і неконтрольність взаємодії учасників кримінальної ситуації може стати джерелом труднощів застосування інституту примирення на практиці й чинником зниження довіри до нього. Як відзначає М. Флямер, це цілком реальна перспектива, настанню якої можна протиставити більш ретельне опрацювання й законодавче закріплення процедур, що ініціюють примирення сторін і створюють умови для досягнення й обліку його результатів у формальному процесі [9, с. 16].

Розвиток інституту примирення повинен забезпечити відповідні переваги, як-от:

1) правоохоронні органи одержать новий спосіб впливу на правопорушника у виді покладення персональної відповідальності згідно з примирливим договором;

2) систематичне застосування процедур примирення дозволить скоротити витрати, пов'язані з кримінальним переслідуванням по малозначних справах;

3) стосовно частини кримінальних справ буде введено у дію додатковий механізм адресного відшкодування шкоди потерпілому;

4) буде досягнуто розвантаження суду і слідчих від провадження частини малозначних справ;

5) активізується роль потерпілого й правопорушника у вирішенні конфлікту;

6) процедурні можливості посередництва дозволять (у разі потреби) допомогти правопорушникам з психологічною й соціальною реабілітацією, що особливо важливо щодо неповнолітніх;

7) громадяни, які беруть участь у примиренні, освоють цивілізовану форму виходу з конфліктів [7, с. 6, 7].

Людство напрацювало цілий комплекс заходів для подолання різних протиріч, спорів і конфліктів, які можна й потрібно ефективно використовувати. У багатьох

ситуаціях альтернативні форми вирішення конфліктів мають перевагу перед судовим процесом, оскільки заощаджують час і гроші, зберігають гідні відносини і сприяють більш швидкому розв'язанню спорів. Із січня 2003 р. Український Центр Порозуміння здійснює проект “Розвиток програм відновного правосуддя у правовій системі України” з метою інституціоналізації відновних підходів до української судової й правоохоронної систем. Розроблена на початковому етапі проекту модель програми примирення відповідає чинному законодавству України і має стати ефективним доповнення до вже діючої системи.

Список літератури: 1. *Айртсен И.* Деятельность в области восстановительного правосудия в Европе // Вестн. восстановит. юстиции. – 2000. – Вып. 3. – С. 3-9. 2. *Головко Л.В.* Новые основания освобождения от уголовной ответственности и проблемы их процессуального применения // Гос-во и право. – 1997. – № 8. – С. 77-83. 3. *Землянська В.В.* Запровадження відновних підходів: зміна погляду на кримінальне судочинство // Право України. – 2003. – № 10. – С. 154-156. 4. *Зер Х.* Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание. – М.: Центр “Судебно-правовая реформа”, 1998. – Ст. 98. 5. *Карнозова Л., Максудов Р., Флямер М.* Восстановительное правосудие: идеи и перспективы для России // Рос. юст. – 2000. – № 11. – С. 7-12. 6. *Christie N.* Conflicts as property, British Journal of Criminology, 1977. – #13/ – Ст. 1-15. 7. *Максудов Р., Флямер М., Грасенкова А.* Примирение жертвы и правонарушителя: Проект реализации идей восстановительного правосудия в России. -http: // www.sprc.ru/vosst.1st.phtml. 8. *Парфило О.А.* Передумови появи інституту компромісу в сучасному кримінальному процесі України // Українська державність: становлення, досвід, проблеми: Зб. наук. ст. (за матер. XII Харків. політолог. читань). – Х. – 2001. – 176 с. 9. *Флямер М.* Уголовно-правовое посредничество как способ примирения сторон // Рос.юст. – 2003. – № 9. – С. 16-18. 10. *Черепухин А.В.* Система альтернативного разрешения конфликтов: Учеб.-метод. пособ. для высш. учеб. завед. – Х.: Торнадо, 2001. – 208 с.

Надійшла до редакції 16.11.2005 р.